

Uwagi w sprawie stanu badań nad księgozbiorami historycznymi z terenu Śląska Cieszyńskiego

Niniejszy — monograficzny — tom „Pamiętnika Cieszyńskiego” poświęcony został problematyce księgozbiorów historycznych z terenu Śląska Cieszyńskiego. Według definicji sformułowanej przez Barbarę Bieńkowską, księgozbiór historyczny to każdy zbiór książek, którego gromadzenie zostało definitywnie zakończone, przy czym nie ma znaczenia wielkość i wartość danej kolekcji, czas jej powstania oraz rodzaj materiałów, jakie obejmuje. Przez książkę rozumiany jest tutaj bowiem każdy tekst utrwalony na materiale przenośnym, niezależnie od formy tego ostatniego¹.

Tak szerokie kryteria, pozwalające mianem księgozbioru historycznego określać zarówno cenne kolekcje bibliofilskie, jak i powstałe niemal współcześnie zbiorki popularnych wydawnictw, z pozoru budzić mogą pewne wątpliwości, w praktyce jednak okazują się niezwykle użyteczne. W interesującym nas ujęciu kolekcje książkowe zasługują bowiem na uwagę nie jako wyizolowane z historycznego i społecznego kontekstu zbiory cennych okazów bibliofilskich, ważne ze względu na swoją wartość merytoryczną i artystyczną, ale — w pierwszym rzędzie — jako niezwykle istotne świadectwa indywidualnych i zbiorowych potrzeb w dziedzinie kultury, źródeł wpływów i inspiracji kulturowych oraz dojrzałości intelektualnej osób i całych społeczności, gromadzących i użytkujących książki. Jak pisze B. Bieńkowska, analizy księgozbiorów historycznych „*Uzupełniają [...] materiały dotyczące środowisk, warsztatów naukowych, osobowości, mentalności, a nawet życiowych losów twórców. Dokumentują wędrówkę idei oraz zasięg recepcji określonych treści czy form kulturowych. W skali zbiorowej służą odtwarzaniu poglądów, upodobań, reakcji i standardów wybranych społeczności. Prowadzą do wydobywania z mroków niepamięci i niewiedzy wielu miejsc, postaci i faktów nieuchwytnych w inny sposób, wypełniających i wzbogacających obraz przeszłości szczególnie niejednokrotnie istotnymi, a zawsze interesującymi i pouczającymi*”². W takim ujęciu badania nad księgozbiorami historycznymi pełnić mogą więc komplementarną bądź pomocniczą rolę w różnorodnych studiach z zakresu dziejów kultury, idei, nauki, mentalności, obyczajowości, a nawet stosunków polityczno-społecznych, ekonomicznych, narodowościowych i wyznaniowych.

Aby jednak możliwe stało się wykorzystanie bogatych wartości poznawczych tkwiących w księgozbiorach historycznych, konieczne jest przeprowadzenie systematycznych, wnikliwych i wymagających ogromnej erudycji badań, mających na celu rozpoznanie całości problemów związanych z gromadzeniem danej kolekcji, jej zawartością, opracowaniem, strukturą wewnętrzną oraz sposobem wykorzystywania. Niezbędne jest także dokonanie analizy poszczególnych obiektów wchodzących w skład zbioru w odniesieniu do jego specyfiki. Dopiero w ten sposób można uzyskać dane pozwalające na prowadzenie dalszych dociekań na temat zewnętrznych uwarunkowań powstania i funkcjonowania księgozbioru, jego roli dla samego twórcy lub środowiska, w którym funkcjonował oraz odniesień do szerszego kontekstu kulturowego, ideowego, społecznego i politycznego. Według B. Bienkowskiej powyższe działania składają się na „wewnętrzną” i „zewnętrzną” warstwę całokształtu badań nad księgozbiorem historycznym, przy czym pierwszą z nich należy traktować jako wyjściową, warunkującą możliwość wykorzystywania księgozbiórów historycznych w innych dyscyplinach wiedzy³.

Historiografia bibliotek ma bogate tradycje, sięgające wieków XVI i XVII, kiedy to wraz ze wzrostem liczby bibliotek i upowszechnieniem się bibliofilstwa zaczęto tworzyć literaturę fachową pomocną w gromadzeniu i porządkowaniu zbiorów. Punktem wyjścia dla niej były analizy dawnych kolekcji, dające asumpt do rozważań nad współczesnymi problemami bibliotekarstwa i stające się w ten sposób zaczynem nowoczesnego bibliotekoznawstwa, z drugiej zaś strony — otwierające nowe perspektywy poznawcze dla innych dziedzin wiedzy. Na Zachodzie refleksje idące w tym kierunku dostrzec można już w *De bibliothecis syntagma* (1602) Justusa Lipsiusa oraz w *De bibliothecis libellus* (1662) i *De bibliothecis liber singularis* (1669) Johanna Lomeiera⁴. W Polsce na możliwości poznawcze tkwiące w księgozbiorach historycznych w wyraźny sposób zwrócił uwagę Joachim Lelewel w swoim pomnikowym dziele *Bibliograficznych ksiąg dwoje* (1823—1826) oraz w *Dziejach bibliotek* (1828)⁵. W nowoczesny sposób kwestia ta ujęta została jednak dopiero w okresie międzywojennym przez Alodię Kawecką-Gryczową w referacie pt.: *Bibliotekarstwo publiczne*⁶. Obecnie problematyka badań nad księgozbiorem historycznym stanowi już stałą, a zarazem bardzo istotny element bibliologii, posiadający własną metodologię i bogatą literaturę⁷. W Polsce na zagadnienie to znaczny nacisk kładzie w swoich pracach Polskie Towarzystwo Bibliologiczne oraz Biblioteka Narodowa, w której w 1990 r. utworzona została osobna Pracownia Dokumentacji Księgozbiórów Historycznych. Zadaniem tej ostatniej jest m.in. przygotowanie *Informatora o polskich księgozbiorach historycznych i powstałych na ziemiach polskich do 1945 r.*

Na Śląsku Cieszyńskim za prekursora badań nad księgozbiorem historycznym można uznać Leopolda Jana Szersznika, który podczas swojego pobytu w Pradze opracował i wydał drukiem studium poświęcone *Clementinum*, centralnej bibliotece czeskiej prowincji jezuitów. W pracy tej, napisanej na podstawie kwerend archiwalnych i autopsji, autor zamieścił nie tylko obszernie informacje na temat historii i zawartości *Clementinum*, ale także refleksje ogólniejszej natury, dotyczące m.in. konieczności podjęcia badań nad dziejami innych klasztornych księgozbiórów z terenu ziem czeskich⁸. Po powrocie na Śląsk Cieszyński, L. J. Szersznik

kontynuował kwerendy biblioteczne w miejscowych zbiorach. Ślady tego można odnaleźć m.in. w wydanym w 1808 r. *Nachrichten von Schriftstellern und die Künstlern aus dem Teschner Fürstenthum*⁹. Wydaje się jednak, że cieszyńskie biblioteki interesowały go tylko od strony użytkowej, jako historia regionu i kolekcjonera. Nie stanowiły już dla niego autonomicznego przedmiotu badań.

Najwcześniejsza praca dotycząca księgozbioru z terenu samego Śląska Cieszyńskiego pochodzi dopiero z 1830 r. i dotyczy kolekcji L. J. Szersznika. Autorem opracowania, zatytułowanego *Geschichte der K. K. Scherschnik'schen Gymnasialbibliothek in Teschen* był pierwszy kustosz tejże biblioteki, Albin Heinrich. Skoncentrował się on jednak na przedstawieniu okoliczności utworzenia biblioteki, bardzo mało miejsca poświęcając jej zawartości i strukturze¹⁰.

Przez następne dziesiątki lat nie pojawiały się — jeśli nie liczyć wspomnień, sprawozdań lub wzmianek w syntezach dziejów Cieszyna¹¹ — nowe publikacje na temat cieszyńskich księgozbiorów historycznych. Badania nad dziejami książki na Śląsku Cieszyńskim podjęto dopiero na przełomie XIX i XX w., pod wpływem toczonych wówczas polemik na temat narodowego oblicza księstwa. Przewodowali w nich historycy związani z polskim obozem narodowym, dla których obecność na tym terenie piśmiennictwa w języku ojczystym stawała się ważkim argumentem, przemawiającym za polskością Śląska Cieszyńskiego¹². Z czasem zainteresowanie miejscowych historyków książki wzbudziły także dzieje bibliotek. Jednakże tendencja do instrumentalnego traktowania badań w obu tych dziedzinach spowodowała, że uwaga polskich badaczy zajmujących się kwestią księgozbiorów historycznych koncentrowała się przede wszystkim na ukazywaniu za ich pośrednictwem historycznych i współczesnych powiązań kultury Śląska Cieszyńskiego z kulturą polską¹³. Bardzo niewiele ówczesnych publikacji wolnych jest od narodowego utylitaryzmu, są to przy tym w większości materiały sprawozdawcze bądź informacyjne¹⁴. Również w okresie powojennym literatura polska dotycząca cieszyńskich księgozbiorów historycznych poświęcona była w głównej mierze kwestii ich roli i znaczenia w procesie kształtowania się tożsamości narodowej Ślązaków Cieszyńskich¹⁵, a opracowania na temat kolekcji starszych — poza nielicznymi wyjątkami o charakterze wybitnie przyczynkarskim — służyły w pierwszym rzędzie dowodzeniu, że „[...] książka [polska] w tej integralnie polskiej dzielnicy funkcjonowała nieprzerwanie, pełniąc od chwili odłączenia Śląska od macierzy szczególnie ważne zadania”¹⁶. Podobna optyka przyjęła się także w badaniach historyków czeskich i niemieckich, chociaż ci wykazywali w ogóle mniejsze zainteresowanie problematyką księgozbiorów historycznych, co wydaje się zrozumiałe, zważywszy, że — z jednej strony — bibliotek czeskich na tym obszarze było aż do 1920 r. niewiele, a — z drugiej — niemiecka, zwłaszcza powojenna historiografia Śląska Cieszyńskiego ma z oczywistych względów bardzo ograniczoną skalę¹⁷.

Jakkolwiek więc piśmiennictwo odnoszące się do kwestii cieszyńskich księgozbiorów historycznych jest dosyć bogate, co stanowi zresztą typowe zjawisko dla obszarów pogranicza narodowego i kulturowego¹⁸, posiada ono znaczne braki, tak co do zakresu prezentowanej tematyki, jak i sposobu jej ujmowania. Zdecydowanie przeważają wszelkiego rodzaju prace przynależne do „zewnątrznej” — według

określenia B. Bieńkowskiej — warstwy badań nad księgozbiorami historycznymi, a więc analizujące okoliczności i uwarunkowania powstawania, funkcjonowania i roli bibliotek. Niemalą część wśród nich stanowią ponadto opracowania o charakterze syntetycznym, w których problem księgozbiorów historycznych prezentowany jest tylko jako jedno z wielu zagadnień. Do wyjątków należą natomiast obszerniejsze opracowanie w całości poświęcone kwestii księgozbiorów historycznych, w których księgozbiory te poddawane są nie tylko „zewnętrznej”, ale i „wewnętrznej” analizie.

Jednostronny sposób widzenia kwestii cieszyńskich księgozbiorów historycznych uwidacznia się także w jedynej do tej pory syntezie dziejów książki i bibliotek na Śląsku Cieszyńskim, pióra Marii Pawłowiczowej¹⁹. W pracy tej, obejmującej okres od 1740 do 1920 r., omówione zostały znane już z innych publikacji księgozbiory im. Tschammerów, L. J. Szersznika, Jury Gajdzicy, a także — odkryte i wprowadzone do obiegu naukowego przez autorkę syntezy — biblioteki oo. bonifratrów i Dekanatu²⁰. Węszszą część monografii zajmuje jednak problematyka XIX-wiecznych bibliotek polskich, przy czym zarówno w przypadku kolekcji dawniejszych, jak i pochodzących z ubiegłego stulecia, autorka koncentruje się głównie na ujawnianiu ich związków z kulturą polską.

Największej liczby opracowań doczekały się księgozbiory stanowiące obecnie własność Książnicy Cieszyńskiej, na czele z kolekcjami L. J. Szersznika²¹, Józefa Ignacego Kraszewskiego oraz Czytelnii Ludowej²², a także biblioteka im. Tschammerów²³, będąca własnością Zboru Ewangelickiego w Cieszynie. Wpłynęła na to niewątpliwie wartość i objętość powyższych zbiorów. O wiele mniejsza liczba publikacji dotyczy dwóch innych cieszyńskich bibliotek zabytkowych, a mianowicie dawnego księgozbioru szpitalnego oo. bonifratrów oraz biblioteki dekanalnej²⁴.

Jak już wspomniano, obfitą literaturę posiadają biblioteki polskich organizacji kulturalno-oświatowych, takich jak Macierz Szkolna Księstwa Cieszyńskiego, „Siła”, „Jedność”, „Sokół”, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Czytelnie Ludowe etc.²⁵ Kilka szkiców poświęcono także bibliotekom szkolnym²⁶ oraz księgozbiorom chłopskim²⁷. Brak jest natomiast jakichkolwiek analiz czy choćby omówień bibliotek szlacheckich²⁸, mieszczańskich²⁹ i kościelnych spoza Cieszyna. Poza materiałami starszymi nie ma też prac na temat bibliotek należących do organizacji i instytucji niemieckich lub żydowskich³⁰. Wydaje się, że zbyt mało uwagi poświęcono również współczesnym kolekcjom bibliofilskim oraz będącym własnością cieszyńskich twórców, naukowców, działaczy społecznych czy politycznych³¹.

Poważne luki badawcze przy jednoczesnym powierzchownym i jednostronnym rozpoznaniu części bibliotek powodują, że literatura dotycząca cieszyńskich księgozbiorów historycznych, mimo iż wydaje się obszerna, nie stwarza wystarczającej podstawy do szerszych — wychodzących poza wiek XIX — dociekań z zakresu historii kultury i nauki na tym obszarze. Tymczasem księgozbiory historyczne, zwłaszcza te dawniejsze, mogą się okazać źródłem niezwykle cennych informacji na temat kultury duchowej Śląska Cieszyńskiego w epoce nowożytnej, ówczesnych ideowych i kulturowych kontaktów i powiązań księstwa z innymi obszarami, lokalnych środowisk kulturalnych czy nawet poszczególnych postaci

życia kulturalnego i naukowego, a więc — w sumie — zagadnień, które z uwagi na brak innych źródeł zostały do tej pory rozpoznane tylko w bardzo niewielkim zakresie. Także dla badań nad późniejszymi dziejami Śląska Cieszyńskiego, zwłaszcza zaś nad kształtowaniem się świadomości ideowej oraz mentalności jego mieszkańców, rozwojem miejscowego ruchu naukowego i kulturalnego, ścieraniem się różnorodnych wpływów narodowych, wyznaniowych czy nawet politycznych, księgozbiory historyczne mogą okazać się niezwykle przydatne. Należy również podkreślić, że badania w tej dziedzinie przynieść mogą wiele ustaleń istotnych dla ponadregionalnych syntez czy analiz bibliologicznych i to zarówno w sferze faktografii, jak i metodologii³².

Warunkiem pełnego wykorzystania poznawczego wartości księgozbiorów historycznych jest jednak zachowanie w trakcie procesu badawczego elementarnych wymogów naukowego obiektywizmu, co — w tym wypadku — oznacza przede wszystkim konieczność wyzbycia się wszelkich narodowych, wyznaniowych czy politycznych uprzedzeń. Nie mniej ważne jest przygotowanie odpowiedniego zaplecza dokumentacyjnego, ułatwiającego wybór kierunków badań i zwiększającego dostępność potrzebnych źródeł. I tak wydaje się, że w pierwszej kolejności należałoby opracować pełną, adnotowaną bibliografię publikacji dotyczących księgozbiorów historycznych z terenu Śląska Cieszyńskiego (inwentarzy i katalogów, statutów i regulaminów, sprawozdań, opracowań na temat bibliotek i ich właścicieli, analiz poszczególnych obiektów wchodzących w skład danego zbioru etc.). Po wtóre konieczne jest przeprowadzenie szerokiej kwerendy archiwalnej w celu opracowania katalogu źródeł rękopiśmiennych przydatnych w badaniach nad księgozbiorami historycznymi³³. Kwerendą należałoby objąć także zbiory znajdujące się w terenie i będące w gestii osób prywatnych, kościołów oraz instytucji i organizacji kulturalnych. Za niezbędne należy uznać również rozpoczęcie systematycznych badań prowienienicyjnych we wszystkich cieszyńskich bibliotekach posiadających księgozbiory historyczne³⁴.

Realizacja powyższych działań powinna doprowadzić nie tylko do stworzenia kompletnego warsztatu badawczego w postaci bibliografii i katalogów źródeł, ale także — co nie mniej ważne — do opracowania pełnego indeksu księgozbiorów historycznych z terenu Śląska Cieszyńskiego, powstania szczegółowej analizy stanu badań w tej dziedzinie i wreszcie — przygotowania spójnego programu dalszych prac badawczych.

Przypisy

¹B. Bieńkowska: *Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych*. (W:) „*Studia o Książce*” T. 16, Wrocław 1986, s. 1.

²Tamże, s. 5—6.

³Tamże, s. 6—7.

⁴K. Migoń: *Z dziejów nauki o książce*, Wrocław 1979, s. 2.

⁵B. Bieńkowska: *Kilka uwag i propozycji*, s. 5.

⁶K. Migoń: *Z dziejów nauki*, s. 88.

⁷Pod względem metodologicznym szczególnie istotne znaczenie ma wielokrotnie już tutaj

cytowany artykuł B. Bienkowskiej: *Kilka uwag i propozycj*; stan badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi przedstawiają: B. Kosmanowa: *Przegląd badań nad historią bibliotek w Polsce*. (W:) „Roczniki Biblioteki Narodowej”, T. XVI: 1980, Warszawa 1981, s. 47—78; Z. Gaca-Dąbrowska: *Sytuacja w badaniach nad dziejami bibliotek i bibliotekarstwa w Polsce XIX i XX w.* (W:) „Studia o Książce”, T. 12, Wrocław 1982, s. 67—87; S. J. Gruczyński: *Stan i problemy badań nad dziejami bibliofilstwa polskiego*, tamże, s. 89—97; podobną tematykę w odniesieniu do Dolnego Śląska podejmuje: K. Małczyńska *Stan i potrzeby badań nad historią książki na Dolnym Śląsku*. (W:) „Studia o książce, T. 17, Wrocław 1987, s. ; od 1975 r. Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Warszawskiego wydaje serię w całości poświęconą problematyce dawnych bibliotek polskich, pt.: *Z badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi*, Warszawa 1975—.

⁸ Dziełko to noszące tytuł *Ueber den Ursprung und die Aufnahme der Bibliothek am Clementinischen Collegium zu Prag*, napisane zostało w 1773 r., a wydane trzy lata później w „Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen”, Prag 1776, s. 258—286; szerzej zob.: M. Kudělka: *Leopold Jan Šersník (1747—1814). Život a dílo*, Ostrava 1957, s. 52—53; K. Szelong: *Biblioteczne zbiory Leopolda Jana Szersznika. (W:) 190 [Stodziewięćdziesiąt] lat założenia Muzeum i Biblioteki Leopolda Jana Szersznika 1802—1992*, pod red. J. Spyry, Cieszyn 1993, s. 38—39; na temat dorobku XVIII-wiecznych historyków śląskich podejmujących problem dziejów bibliotek pisze: A. Żbikowska-Migoń *Śląscy badacze książki i jej dziejów w XVIII w.*, „Roczniki Biblioteczne”, 1988, z. 1, s. 201—203.

⁹ W biogramach Tobiasza Jacobiego i Jana Kłapsi zamieszczona została informacja, że dziełka ich autorstwa L. J. Szersznik znalazł w bibliotece barona Friedricha Calischa, L. J. Scherschnik: *Nachrichten von Schriftstellern und die Künstlern aus dem Teschner Fürstenthum*, Teschen 1810, s.93 i 100.

¹⁰ A. Heinrich: *Geschichte der K.K. Scherschnik'schen Gymnasialbibliothek in Teschen*, „Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst”, 1830, nr 68, s. 533—536, nr 69, s. 546—548; por. też.: Tenże: *Versuch über die Geschichte des Herzogthumes Teschen von den ältesten bis auf gegenwärtige Zeiten*, Teschen 1818, s. 205.

¹¹ W odniesieniu do bibliotek polskich publikacje te podaje M. Pawłowiczowa: *Książka polska i biblioteka na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740—1920*, Katowice 1986, s. 15—16, przyp. 15 i 16; w odniesieniu zaś do księgozbioru L. J. Szersznika —J. Spyra: *Zestawienie najważniejszych publikacji dotyczących działalności i zbiorów Leopolda Jana Szersznika. (W:) 190 [Stodziewięćdziesiąt] lat założenia*, s. 91 - 94.

¹² Na szczególne podkreślenie zasługują tu prace J. Londzina: *Kilka druków śląsko-polskich z zeszłego i pierwszej połowy bieżącego stulecia w szczególniejszym uwzględnieniu innych książek polskich używanych przez ludność polską w Księstwie Cieszyńskim*. (W:) „III [trzeciej] Sprawozdanie dyrekcji prywatnego gimnazjum polskiego z prawem publiczności w Cieszynie za rok szkolny 1897—8”, s. 3—22; *Biblijografia druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od roku 1704 do roku 1904*, Cieszyn 1904; *Polskość Śląska Cieszyńskiego*, Cieszyn 1919; *Dwa rzadkie druki*, „Gwiazdka Cieszyńska”, nr 33 z 1921; *Uzupełnienie do „Biblijografii druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od roku 1716 do 1904”*, jakoteż *biblijografia nowszych druków aż do roku 1922. Część I*, Cieszyn 1922; *Uzupełnienie do „Biblijografii druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od roku 1716 do 1904”*, jakoteż *biblijografia nowszych druków aż do roku 1922. Część II*, Cieszyn 1923; *Stulecie pierwszej polskiej książki modlitewnej dla katolickiej młodzieży szkolnej*, „Gwiazdka Cieszyńska”, nry 64 i 66 z 1923; *Polskość Śląska Cieszyńskiego*, Cieszyn 1924; *Ośmdziesięcioletni jubileusz założenia polskiej biblioteki dla teologów byłej austriackiej części diecezji wrocławskiej*, „Gwiazdka Cieszyńska”, nry 69—70 z 1925.

¹³ A. Buzek: *Z archiwum szkolnego Zboru Ewangelickiego w Cieszynie*. „Zaranie Śląskie, 1931, z. 1, s. 25—28; Tenże: *Z archiwum Zboru Ewangelickiego w Cieszynie. Korespondencja*

pierwszych pastorów cieszyńskich, tamże, 1931, z. 3—4, s. 192—194; J. Wantuła: *Starodawne roty przysięg na Śląsku. Na podstawie rękopisów biblioteki kościoła ewangelickiego w Cieszynie*, tamże, 1932, z. 1, s. 20—25; J. Galicz: *Biblioteka Polskich Teologów Wrocławskich w Ołomuńcu i Widnawie. (Przyczynki do dziejów ruchu narodowego na Śląsku Cieszyńskim)*, Cieszyn 1934; Tenże: *Polska Czytelnia Katolicka w Skoczowie*, „Gwiazdka Cieszyńska”, nry 13, 15 i 17 z 1935; *Najstarsze czytelnie*. (W:) Tenże: *Z minionych lat. Przyczynki do historii ruchu narodowego na Śląsku Cieszyńskim*, Cieszyn 1937, s. 72—79; J. Wantuła: *Biblioteka zboru ewangelickiego w Cieszynie*. „Zaranie Śląskie, 1936, z. 2, s. 132—135.

¹⁴ F. Popiołek: *Zbiory cieszyńskie*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku”, T. II: 1930, s. 220—224; J. Wyrzens: *Życiorys proboszcza L. Jana Szersznika*. „Zaranie Śląskie, 1930, z. 2, s. 131—138, z. 3, s. 186—194; F. Popiołek: *Materiały do historii Śląska w zbiorach cieszyńskich*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku”, T. III: 1931, s. 343—347; A. Kawecka-Gryczowa: *Wrażenia z bibliotek cieszyńskich*, „Zaranie Śląskie”, 1936, z. 2, s. 83—89.

¹⁵ L. Brożek: *W stulecie pierwszej cieszyńskiej wyprawy po książki polskie do Krakowa*, „Kalendarz Głosu Ludu 1948”, Ostrava 1947, s. 38—40; F. Zahradnik: *Czytelnia Ludowa w Cieszynie — w setną rocznicę założenia*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej”, 1960, nr 3, s. 106; F. Szymiczek: *O katalogu działowym Biblioteki Teologów w Widnawie*, tamże, 1957, nr 4, s. 208—213; L. Brożek: *Wspomnienie o bibliotece „Dziedzictwa”*, tamże, 1958, nr 23 s. 98—105; Tenże: *Londzinowskie zbiory*. „Kierunki”, nr 28 z 1959, s. 4; F. Zahradnik: *Czytelnia Ludowa w Cieszynie*. „Zaranie Śląskie”, 1963, z. 2, s. 151—166; H. Leszczyńska-Stasiak: *Praca z książką polską na Śląsku Cieszyńskim w drugiej połowie XIX wieku*. „Bibliotekoznawstwo”, T. 4, Wrocław 1966, s. 111—163; K. Piegza: *W setną rocznicę założenia jabłonkowskiej czytelnicy*, „Zwrot”, nr 4 z 1970, s. 17; M. Pawłowiczowa: *Utwory J. I. Kraszewskiego w bibliotekach towarzystw i związków politycznych Śląska Cieszyńskiego (1848—1920)*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej”, 1975, s. 41—66; Taż: *Utwory J. I. Kraszewskiego w bibliotekach prywatnych oraz związków młodzieżowych Śląska Cieszyńskiego*, tamże, 1974, s. 45—77; Taż: *Dziela Józefa Ignacego Kraszewskiego w bibliotekach szkolnych Śląska Cieszyńskiego (do 1920)*. „Książnica Śląska”, 1975—1978, s. 83—115; M. Fazan: *Czytelnia Polska w Cieszynie (1848—1854)*. *Przyczynek do kształtowania się i rozwoju polskiego życia kulturalnego na Śląsku Cieszyńskim*, tamże, 1979—1982, s. 113—137; J. Konieczny: *Pierwsza polska biblioteka*. (W:) „Kalendarz Cieszyński 1986”, Cieszyn 1985, s. 35—36.

¹⁶ J. Koraszewski: *Kilka słów o Bibliotece Szersznika w Cieszynie*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej”, 1957, nr 3, s. 142—145; J. Król: *Leopold Jan Szersznik — jego działalność i kontakty z budzicielami czeskimi*, „Zaranie Śląskie, 1962, z. 1; s. 3—24; M. Pawłowiczowa: *Książka polska i biblioteka* (cytat s. 9); zob. też przyp.: 20—23.

¹⁷ Ch. F. d'Elvert: *Die Bibliotheken und andere wissenschaftliche Kunst- und Altherthums — Sammlungen in Mähren und österreichisch Schlesien*. (W:) „Schriften der Historisch — Statistischen Sektion der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur — und Landeskunde”, T. III: 1852, s. 70—132; A. Frinta: *Stará bohémica v Těšíně*. „Časopis Muzea království českého”, Praha 1919, s. 81—88, 256—263; J. L. Mikoláš: *Maticie opavská a česká kniha ve Slezsku*. „Naše kniha”, R. 1928, s. 17; Tenże: *O těšínské knihovně*, tamże, R. 1925, s. 56; Tenże: *Česká obecni knihovna v Těšíně*, tamże, R. 1929, s. 80; J. Vicher: *Čtenářské besedy na Těšínsku*, tamże, R. 1929, s. 167; J. L. Mikoláš: *Těšínský knihomil Josef Striž z Bruzovic*, tamże, R. 1931, s. 347; K. Hoinkes: *Eine Bielitzer öffentliche Bibliothek von 1720*, Poznań 1936; *Stadtmuseum Teschen*, „Heimatkalendar Kreises Teschen, T. I: 1941, s. 74—76; Ch. Plehn: *Die Tschammer-Bibliothek zu Teschen*, „Oberschlesische Zeitung”, nr 325 z 1943; M. Kudělka: *Leopold Jan Šersznik; J. Vochoła: Vzácné knižní a listinné památky z lidového vlastnictví na Těšínsku*. „Těšínsko”, č. 8 z 1958,

s. 9—12; J. Vochala: *První české knihovny a čtenáři na Těšínsku*, tamże, č. 14—15 z 1960, s. 9—11, č. 18—19 z 1961, s. 9—12; A. Mazur: *K počátkům knihovnictví na Ostravsku*. „Knihovny”, R.: 3: 1962, s. 165—202; J. Vochala: *Lidová špalíčková literatura na Těšínsku*. „Těšínsko”, č. 13—14 [z 1964?], s. 3—19; J. L. Mikoláš: *Vesnický knihomil Josef Stříž z Brzovic*, tamże, č. 2—3 z 1968, s. 23—28; V. Ficek: *Ke vzniku čtenářských kroužků ve Slezsku*, tamże, č. 1—2 z 1972, s. 28—29; J. Nehýbl: *K prvopočátku obrozeneckého knižního ruchu v Těšíně*, tamże, č. 2 z 1973, s. 6—7; J. Mikoláš: *Sto let čtenářského ruchu v podbeskydských obcích na Těšínsku*. „Studie o Těšínsku”, T. 3: 1974, s. 357—368; J. Zahradník: *O českých reformačních spisovatelích na Těšínsku*. „Těšínsko”, č. 1 z 1977, s. 23—28; H. Patzelt: *Die Tschammer-Bibliothek in Teschen*. (W:) Beiträge zur Geschichte Schlesiens im 19. Jahrhundert, oprac.: P. Chmiel, H. Neuback i N. Gussonne, Dülmen 1987, s. 7—10; -st.: *Městská knihovna v Orlově*. „Těšínsko”, č. 1 z 1981, s. 10—14; K. Ježová: *Knihovna Josefa Stříže ve sbírce Okresního Vlastivědného Muzea ve Frýdku-Místku*, tamże, č. 3 z 1986, s. 26—27.

¹⁸ B. Bieńkowska: *Badania regionalne w historiografii książki*. (W:) „Studia o Książce”, T. 17, Wrocław 1988, s. 29—30.

¹⁹ M. Pawłowiczowa: *Książka polska i biblioteka; Księgozbiory prywatne na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740—1920*. „Roczniki Biblioteczne”, 1988, z. 1, s. 207—226; ze strony czeskiej taką próbą być wymieniany tu już artykuł: A. Mazur: *K počátkům knihovnictví na Ostravsku*.

²⁰ M. Pawłowiczowa: *Ks. Jan Brzuzka (1757—1840). Jego prace i księgozbiór*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej”, 1970, nr 1/4, s. 88—101; *Biblioteka oo bonifratrów w Cieszynie*. (W:) M. Pawłowiczowa: *Książka polska i biblioteka*, s. 49—58; Taż: *Biblioteka bonifratrów w Cieszynie*. (W:) „Studia Bibliologiczne”, T. 2, Katowice 1988, s. 70—83.

²¹ Ostatnie opracowania na temat biblioteki L. J. Szersznika ukazały się przed dwoma laty w cytowanym tu już wydawnictwie: *190 [sto dziesięćdziesiąt] lat założenia*, są to: K. Szelong: *Biblioteczne zbiory*, s. 37—52; I. Panic: *Zespół archiwalny biblioteki ks. Leopolda Jana Szersznika*, s. 69—79; M. Makowski, J. Spyra, K. Szelong: *Zbiory i fundacja Szersznika po 1814*, s. 81—90, najnowsze publikacje na ten temat to: T. Aleksandrowicz: *Biblia w cieszyńskim księgozbiórze księdza Leopolda Jana Szersznika*. (W:) *Książka polska na Śląsku w latach 1900—1922. Zarys problematyki*, pod red. M. Pawłowiczowej, Katowice 1994 s. 204—209.

²² L. Brożek: *Zbiory cieszyńskie*. (W:) *Biblioteka Śląska 1922—1972*, pod red. J. Kantyki, Katowice 1973, s. 67—83; w niniejszym tomie literaturę na temat księgozbiorów wchodzących w skład Książnicy Cieszyńskiej podają: M. Danel, A. Gojniczek, J. Konieczny, K. Kubiński i A. Rusnok.

²³ J. Wantuła: *Biblioteka zboru ewangelickiego*; J. Broda: *Biblioteka im. Tschammera w Cieszynie*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej”. 1970, nr 1/4, s. 83—88; Tenże: *Polonica w Bibliotece Tschammera w Cieszynie*. „Zwrot”, 1972, nr 2 s. 16—17; Tenże: *Bohemica w Bibliotece im. Tschammera*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej”, s. 84—90; *Biblioteka zboru ewangelickiego w Cieszynie*. (W:) M. Pawłowiczowa, *Książka polska i biblioteka*, s. 76—80; G. Ciompa-Wucka: *Dziedzictwo*. (W:) „Kalendarz Cieszyński 1991”, Cieszyn 1990, s. 78—81; Taż: *Biblioteka im. Tschammera w Cieszynie*. (W:) Cieszyńskie zbiory historyczne. Materiały z sesji naukowej. Cieszyn, 18—20 listopada 1991 r., pod red. H. Łaskarzewskiej, Warszawa 1993, s. 23—28.

²⁴ Na temat tej ostatniej oprócz M. Pawłowiczowej pisały także M. Kocych-Imielska: *Zapomniane biblioman*. (W:) „Kalendarz Cieszyński 1987”, Cieszyn 1986, s. 138—139; W. Pawłowicz: *Biblioteka dekanatu w Cieszynie. Historia i księgozbiór*. (W:) Cieszyńskie księgozbiory historyczne, s. 42—52; Taż: *Biblioteka Dekanatu w Cieszynie*. „Kalendarz Cieszyński 1993”, Cieszyn 1992, s. 77—78. W bieżącym roku przeor klasztoru bonifratrów

w Cieszynie, ojciec Maksymilian Łobozek opublikował rodzaj repertorium archiwum i biblioteki klasztornej. M. M. Łobozek O.H.: *Archiwum i biblioteka bonifratrów w Cieszynie*, Warszawa 1994.

²⁵ K. Chmiel: *Książka w działalności Macierzy Szkolnej*. (W:) *Ziemia Cieszyńska w drodze do Polski Ludowej*, Cieszyn 1947; W. Ćwiertnia: *Biblioteki Publiczne w Bielsku-Białej w latach 1720—1939*. „Roczniki Biblioteczne”, 1968, z. 1/4, s. 97—140; *Polskości bastion. Szkice z przeszłości Macierzy*, pod red. R. Danela, Cieszyn 1985; *Biblioteki towarzystw i związków politycznych Śląska Cieszyńskiego po Wiośnie Ludów (do 1920 roku)*. (W:) M. Pawłowiczowa: *Książka polska i biblioteka* s. 132—148; *Książka polska i biblioteka w pracach tajnych związków młodzieżowych Śląska Cieszyńskiego (1855—1920)*. (W:) tamże, s. 132—163; J. Pilch: *Z dziejów Robotniczego Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego „Siła” na Śląsku Cieszyńskim 1908—1939*, Opole 1987; Z. Jasiński: *Działalność kulturalno-oświatowa Polaków za Olzą 1920—1938*, Opole 1990; M. Fazan: *Polskie życie kulturalne na Śląsku Cieszyńskim 1842/1848—1920*, Wrocław 1992; zob. też przyp. 13 i 15.

²⁶ W. Ćwiertnia: *Biblioteki Publiczne w Bielsku-Białej*; J. Broda: *O księgozbiorze wiślańskim sprzed wieku*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej”, 1971, nr 1/4, s. 130—133; Tenże: *Biblioteka Szkoły Ludowej w Cieszynie*, tamże, 1972, s. 129—134; *Książka polska w bibliotekach szkolnych Śląska Cieszyńskiego w latach 1855—1920*. (W:) M. Pawłowiczowa: *Książka polska i biblioteka*, s. 164—174; I. Socha, K. Krysta: *Sprawozdanie dyrekcji Gimnazjum Polskiego w Cieszynie za lata 1896—1923 jako świadectwa kultury regionu*. (W:) *Książka polska na Śląsku w latach 1900—1922. Zarys problematyki*, pod red. M. Pawłowiczowej, Katowice 1994 s. 159—172.

²⁷ J. Wantuła: *Najdawniejszy chłopski ekslibris polski*, Warszawa 1935; L. Brożek: *O chłopie cieszyńskim, co kochał książki a nienawidził wojny*. „Głos Ludu”, nr 39 z 1956; J. Kurzelowski: *Jerzy Gajdzica (1777—1840)*. „Zwrot”, 1970, nr 5, s. 14—15; J. Broda: *Zapiski chłopów śląskich*, „Regiony”, 1978, nr 1, s. 58—90; Tenże: *Chłopsy piśmiarze*, „Zwrot”, 1979, nr 5, s. 59—60; *Księgozbiór chłopia pańszczyźnianego Jury Gajdzicy z Cisownicy Małej koło Ustronia*. (W:) M. Pawłowiczowa: *Książka polska i biblioteka*, s. 80—84; K. D. Kadłubiec: *Uwarunkowania cieszyńskiej kultury ludowej*, Czeski Cieszyn 1987.

²⁸ Jedyna charakterystyka biblioteki dworskiej (należącej do Skrbenskich) ukazała się w: H. Lankoć: *Obec a panství Senov. Kronika starobylé, slezské dědiny*, Polská Ostrava [br.]; por.: A. Frinta: *K. B. Skrbenský, slezský spisovatel XVII stol.* „Věstník Matice Opavské”, 1919, č. 25, 67—81; szlacheckie proveniencje w bibliotekach L. J. Szersznika i im. Tschammerów wymieniają m.in.: M. Kudělka: *Leopold Jan Šeršník*, s. 134—137; J. Broda: *Rodowód i zawartość Biblioteki Zborowej im. Tschammerów w Cieszynie*. „Zwrot”, 1970, nr 4, s. 19.

²⁹ B. Poloczkowa wymienia np. duży księgozbiór Kaspara Frölicha (+1596 r.) z Cieszyna oraz cenny zbiór muzykaliów należący do ewangelickiego kantora z drugiej połowy XVI w., B. Poloczkowa: *Materiały archiwalne o ośrodku protestanckim w Cieszynie w latach 1585—1644*. (W:) „Pamiętnik Cieszyński”, T. 5, 1992, Cieszyn 1992, s. 79 i 84; o istniejących w Cieszynie w XVI, XVII i XVIII w. księgozbiorach mieszczańskich i szlacheckich ta sama autorka wspomina też w: *Życie w dawnym mieście*. (W:) Cieszyn. Zarys miasta i powiatu, pod red. J. Chlebowczyka, Katowice 1973, s. 148; I. Panic pisze z kolei o księgozbiorach absolwentów cieszyńskiego gimnazjum w XVIII w., I. Panic: *Gimnazjaliści*. (W:) „Kalendarz Cieszyński 1988”, Cieszyn 1987, s. 91—92.

³⁰ Zagadnienia te poruszają tylko: K. Puzio, A. Puzio: *Biblioteki mniejszości niemieckiej w województwie śląskim 1922—1939*. „Roczniki Biblioteczne”, 1984, z. 1/2, s. 197—209; W. Ćwiertnia: *Biblioteki Publiczne w Bielsku-Białej*; niezwykle interesującą, obcojęzyczną kolekcją założoną w Cieszynie w 1964 r., jest biblioteka esperancka, zob.: K. Szczurek: *Biblioteka esperancka*. (W:) „Kalendarz Cieszyński 1991”, Cieszyn 1990, s. 84—87.

³¹ Do tej pory ukazało się kilka przyczynków na temat bibliotek Tadeusza Regera, Jana

Wantuły, Jana Matuli, Bruno Konczakowskiego, Zofii Kossak-Szczuckiej, Ludwika Brożka; zob.: W. Zajączkowska: *Zbiór Tadeusza Regera, znanego działacza socjalistycznego Ziemi Cieszyńskiej (przechowywany w Archiwum Państwowym w Łodzi)*. „Śląski Kwartalnik Historyczny «Sobótka»”, 1964, s. 511—519; A. Wadowski: *Księgozbiór Tadeusza Regera w Cieszynie*. „Zaranie Śląskie”, 1966, z. 1, s. 133—136; K. L. Koniński: *Robotnik bibliofilem. Przyczynek do bibliofilstwa na Śląsku*. „Silva Rerum”, 1931, z. 1/6, s. 13—17; A. Radziszewska: *Bibliofilstwo Jana Wantuły*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej”, 1975, s. 129—143; L. Brożek: *Biblioteka naukowa „Silesia” w Czeskim Cieszynie*. „Zwrot”, 1949, nr 1, s. 15; Tenże: *Jan Matula i jego zainteresowania*. „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, 1976, nr 11; S. Zahradnik: *Jan Matula*. „Zwrot”, 1980, nr 8, s. 62—63; J. Spyra: *Bruno Konczakowski i jego kolekcja*, Cieszyn 1988; Tenże: *Kolekcja Bruno Konczakowskiego, przykład prywatnego muzeum dzieł sztuki i rękodziela artystycznego*. (W:) „Materiały Muzeum Wnętrz Zabytkowych”, T. 6, Pszczyna 1990, s. 109—128; Tenże: *Zabytkowy księgozbiór Bruno Konczakowskiego*. (W:) *Cieszyńskie księgozbiory zabytkowe*, s. 29—33; M. Heller: *Zbiory biblioteki Muzeum Zofii Kossak-Szatkovskiej w Górkach Wielkich*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej”, 1974, s. 93—103; J. Pilch: *Dedykacje na książkach Ludwika Brożka*. (W:) „Kalendarz Cieszyński 1989”, Cieszyn 1988, s. 116—119; A. Guznar: *Bibliofilstwo cieszyńskie po drugiej wojnie światowej. Próba monografii*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem Dr Edmunda Rosnera, Cieszyn 1981, maszynopis w zbiorach Książnicy Cieszyńskiej.

³² Por.: B. Bieńkowska: *Badania regionalne*, s. 17—33.

³³ Wydaje się, że szczególnie cenne informacje przynieść może kwerenda w zbiorach testamentów przechowywanych w cieszyńskim Oddziale Archiwum Państwowego w Katowicach; por.: K. Małczyńska: *Założenia metodologiczne przyszłej historii książki, biblioteki i czytelnictwa na Śląsku*. „Roczniki Biblioteczne”, 1988, z. 1 s. 74—77 w dziele rękopisów biblioteki L. J. Szersznika znajdującej się obejmujący 568 pozycji *Wypisz z Inwentarze kterehoz Datum na Landeku w Sobotu po Swatem Bartolomegi Letha 1640 teykagicze se wssech pozostalych knih po Neb. Urozenym Panu Girzyku Sobku Swobodnym Panu z Kornicz, onen czass na Welke Rudiczy, Landeku a Ropiczy od Narzizenych Panuw Commisarzuw J. K. Mti sepsanych a poznamenannych gakoto nasleduge*. — (sygn. DD IX 43), niestety, wykaz ten nie zachował się do dzisiejszego dnia; właścicielowi księgozbioru, Jerzemu Sobkowi, epigram poświęcił B. Exner: *Anchora utriusque vitae: Hoc est Symbolicum spero meliora*, Hanau 1619, s. 96; por.: L. J. Scherschnik: *Nachrichten von Schriftstellern*, s. 147—148.

³⁴ Por.: B. Bieńkowska: *Kilka uwag i propozycji*, s. 11—13; od 1994 r. w Książnicy Cieszyńskiej, w ramach realizacji długofalowego programu opracowania całości zbiorów bibliotecznych, tworzone są także kartoteki proveniencji, dedykacji, ekslibrisów i supereklibrisów; znakomitą pomocą metodyczną przy prowadzeniu tego rodzaju prac jest artykuł M. Sipayłto: *O metodzie badań proveniencyjnych starych druków*. (W:) *Z badań nad księgozbiorami historycznymi*, Warszawa 1975, s. 9—30.